

ویژگی های رهبری طغرل بیگ

عزت الله ذکی

مصطفی آققوش

ایمیل:

izzetullahzeki@yahoo.com

akkus75@hotmail.com

وابستگی:

عزت الله ذکی: پروفسور، دانشگاه پردور

محمد عاکف ارسوی، دانشکده الهیات،

گروه تاریخ و هنر اسلامی

مصطفی آققوش: پروفسور، دانشگاه نجم

الدین اربکان، دانشکده علوم بشری،

بخش تاریخ

چکیده:

سلطین سلجوقی شخصیت های برجسته ای بودند که در قرن یازدهم میلادی دولت بزرگ سلجوقی را با مرکزیت خراسان پایه گذاری کردند. آنها به لطف توانایی های دینی، سیاسی و نظامی خود به عنوان پرچمداران جهان اسلام خدمت کردند. طغرل بیگ، اولین سلطان دولت سلجوقی، با نجات خلافت عباسی، که پس از محمود غزنوی تحت سلطه آل بویه قرار گرفته بود، قلب مسلمانان را به دست آورد. طغرل بیگ که مرزهای خود را از ماوراءالنهر تا آناتولی گسترش داد، با رفتن به فتوحات غرب که او را سیب سرخ (قیزیل آلتا) خود می دید، شعار اسلامی و آرمان حاکمیت ترک بر جهان را تقویت کرد. طغرل بیگ که شخصیتی ممتاز با دین، بااخلاق و باعدالت بود در چهل سالگی اولین سلطان دولت بزرگ سلجوقیان شد. نام عربی او محمد و نام ترکی او طغرل بیگ بوده بین سالهای ۱۰۴۰ م تا ۱۰۶۳ م به مدت ۲۳ سال سلطنت کرد. پدرش میکائیل پسر سلجوق بیگ است. نام مادرش مشخص نیست. تخمین زده می شود که طغرل بیگ که حدود هفتاد سال عمر کرده است در سال ۳۸۵ هـ ۹۹۵ م به دنیا آمده باشد. هویت کامل طغرل بیگ، متوفی ۴۵۵ هـ ۱۰۶۳ م، در منابع اصلی تاریخی به عنوان سلطان رکن الدین ابوطالب طغرل بیگ محمد بن میکائیل بن سلجوق ذکر شده است.

کلمات کلیدی: طغرل بیگ، سلجوقیان، رهبر، شایستگی ها.

استناد (آپا):

ذکی، ع. و آققوش، م. ویژگی های رهبری طغرل بیگ. ارومیه: فصلنامه تخصصی "مطالعات تاریخ آذربایجان و ترک" سال ۰۲،

شماره ۰۶، زمستان ۱۴۰۳. ۸۶۹۰-۳۰۴۱ شاپا

**ZEKİ İzzetullah
AKKUŞ Mustafa**

Email:

izzetullahzeki@yahoo.com
akkus75@hotmail.com

Affiliation:

ZEKİ İzzetullah: Burdur
Mehmet Akif Ersoy University,
Faculty Of Teology Department
Of Islamic History And Arts

AKKUŞ Mustafa: Necmettin
Erbakan University, Faculty of
Humanities, Department of
History

Leadership Qualities of Tuğrul Bey

Abstract:

Seljuk sultans were prominent figures who founded the Great Seljuk State centered in Khorasan in the 11th century and served as champions of the Islamic world thanks to their religious, political and military abilities. Tughrul Bey, the first sultan of the Seljuk State, won the hearts of Muslims by saving the Abbasid Caliphate, which fell under Shiite-Buwayhid domination after Mahmud of Ghazni. Tughrul Bey, who expanded borders of the state from Transoxiana to Anatolia, strengthened the Islamic motto and the Turkish ideal of world domination by going on western expeditions, which he saw as his red diamond, thanks to his superior leadership qualities. Tughrul Bey, a distinguished personality with his religion, morality and justice, became the first sultan of the Great Seljuk State at the age of forty. The Arabic name of the determined sultan, who reigned for 23 years between 1040-1063, is Mohammad, and his Turkish name is Tughrul Bey. His father is Mikail, the son of Selçuk Bey. His mother's name is unknown. It is estimated that Tughrul Bey, who is known to have lived for about seventy years, was born in 385/995. The full identity of Tughrul Bey, who died in 455/1063, is given in primary sources as Sultan Rüküddin Ebu Talib Tughrul Bek Mohammad b. Mikail b. Seljuq passes.

Keywords: Tuğrul Bey, Seljuks, Leader, Qualifications.

CITATION (APA):

ZEKİ, I. and AKKUŞ M. Leadership Qualities of Tuğrul Bey. Urmia: "Studies on Azerbaijan and Turk's history" Specialized Journal, year 02, number 06, winter 2025, ISSN: 3041-8690.

Zəki İzzətullah
Akkuş Mustafa

E-poçt:

izzetullahzeki@yahoo.com
akkus75@hotmail.com

Mənsubiyyət:

Zəki İzzətullah: Burdur Mehmet
Akif Ersoy Universiteti,
İlahiyyat Fakültəsi İslam Tarixi
və İncəsənəti Bölməsi

Akkuş Mustafa: Nəcməddin
Ərbakan Universiteti,
Humanitar Elmlər Fakültəsi,
Tarix Bölməsi

Toğrul bəyin liderlik keyfiyyətləri

Xülasə:

Səlcuq sultanları 11. əsrdə Xorasan mərkəzli Böyük Səlcuq Dövlətini quraraq dini, siyasi və hərbi bacarıqları sayəsində İslam aləminə bayraqdar olan seçkin şəxsiyyətlərdir. Səlcuq Dövlətinin ilk sultanı olan Toğrul bəy, Qəznəli Mahmuddan sonra Büveyhi təzyiqi altına düşən Abbasi xilafətini xilas edərək müsəlmanların qəlbinə taxt qurmuşdur. Dövlət sərhədlərini Mavəraünnəhrdən Anadoluya qədər genişləndirən Toğrul bəy, üstün liderlik keyfiyyətləri sayəsində "qızıl alma" kimi gördüyü qərb yürüşlərinə çıxaraq İslam şüarı və Türk cahan hökmrənliyi idealını möhkəmləndirmişdir. Dini, əxlaqı və ədaləti ilə seçilən Toğrul bəy, 40 yaşında Böyük Səlcuq Dövlətinin ilk sultanı olmuşdur. 1040-1063-cü illər arasında 23 il hökmrənlik edən bu dindar sultanın ərəb dilində adı Məhəmməd, türkcə adı isə Toğrul bəydir. Atası Səlcuq bəyin oğlu Mikayıldır, anasının adı isə məlum deyil. Təxminən 70 il ömür sürmüş Toğrul bəyin 385/995-ci ildə dünyaya gəldiyi ehtimal edilir. 455/1063-cü ildə vəfat edən Toğrul bəyin tam künyəsi əsas mənbələrdə "Sultan Rükəddin Əbu Talib Toğrul Bəy Məhəmməd b. Mikayıl b. Səlcuq" kimi qeyd olunur.

Açar sözlər: Toğrul bəy, Səlcuqlar, lider, keyfiyyət

CITATION (APA):

Zəki, İ, və Akkuş M. Toğrul bəyin liderlik keyfiyyətləri. Urmiya: "Azərbaycan və Türk tarixi araşdırmalar" İxtisaslaşdırılmış Jurnal, il 02, nömrə 06, qış 2025, ISSN: 3041-8690.

Tuğrul Bey'in Liderlik Vasıfları

**ZEKİ İzzetullah
AKKUŞ Mustafa**

E-posta:

izzetullahzeki@yahoo.com
akkus75@hotmail.com

Üyelik:

ZEKİ İzzetullah: Burdur
Mehmet Akif Ersoy
Üniversitesi, İlahiyat
Fakültesi, İslam Tarihi ve
Sanatları Bölümü

AKKUŞ Mustafa: Necmettin
Erbakan Üniversitesi, Beşeri
Bilimler Fakültesi, Tarih
Bölümü

Özet:

Selçuklu sultanları 11. yüzyılda Horasan merkezli Büyük Selçuklu Devleti'nin kurarak dini, siyasi ve askeri kabiliyetleri sayesinde İslam âlemine sancaktarlık yapan mümtaz şahsiyetlerdir. Selçuklu Devleti'nin birinci sultanı olan Tuğrul Bey, Gazneli Mahmud sonrası Büveyhî tahakkümüne giren Abbâsî hilafetini kurtararak Müslümanların gönlüne taht kurmuştur. Devlet sınırlarını Mâverâünnehir'den Anadolu'ya kadar genişleten Tuğrul Bey, üstün liderlik vasıfları sayesinde kızıl elması olarak gördüğü batı seferlerine çıkarak İslam şiarı ve Türk cihan hâkimiyet ülküsünü perçinleştirmiştir. Dini, diyaneti, ahlak ve adaletiyle mümtaz bir şahsiyet olan Tuğrul Bey, kırk yaşında Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk sultanı olmuştur. 1040-1063 yılları arasında 23 yıl hüküm süren mütedeyyin sultanın Arapça adı Muhammed, Türkçe adı Tuğrul Bey'dir. Babası Selçuk Bey'in oğlu Mikail'dir. Annesinin adı bilinmemektedir. Yaklaşık yetmiş yıl yaşadığı bilinen Tuğrul Bey'in 385/995 yılında dünyaya geldiği tahmin edilmektedir. 455/1063 yılında vefat eden Tuğrul Bey'in tam künyesi temel kaynaklarda Sultan Rüknuddin Ebu Talib Tuğrul Bek Muhammed b. Mikail b. Selçuk geçmektedir.

Anahtar kelimeler: Tuğrul Bey, Selçuklular, Lider, Vasıflar.

CITATION (APA):

ZEKİ, İ. ve AKKUŞ, M. Tuğrul Bey'in Liderlik Vasıfları. Urmîye: Üç Aylık "Azerbaycan ve Türkiye Tarihi Üzerine Araştırmalar" Uzmanlık Dergi, yıl 02, sayı 06, kış 2025, ISSN: 3041-8690.

مقدمه:

از آنجایی که سلاطین سلجوقی محبان دانش، حکمت، علم و هنر بودند پیوسته به این به اهل علم با محبت نزدیک می شدند و از آنها حمایت می کردند. به همین دلیل آثار و تالیفات فراوانی درباره جنگ ها، فتوحات، پیروزی و لشکرکشی های سلاطین سلجوقیان با احتوای شجاعت و توانایی های برتری آنان به زبان های فارسی، عربی و ترکی به رشته تحریر کشیده شدند. رابطه مولفان آثار با سلاطین سلجوقی به دو قسمت تقسیم می شود. قسمت اولی آثاری است که بر روند تأسیس دولت سلجوقی تمرکز دارد. اینها منابع اولیه ی بحث ما بوده عبارتند از تاریخ بیهقی، تاریخ گردیزی، تاریخ گزیده و مجمع الانصاب می باشد.

بعضی از مولفان با سلاطین سلجوقی ارتباط شخصی داشته و یا از معاصران آنها بودند که تالیفات خود را مانند سیاستنامه، سلجوقنامه و فارسنامه نوشتند و به سلاطین سلجوقی تقدیم کردند. علاوه بر اینها کتابهای شعر، مدحیه و قصیده به نام خود سلاطین سروده شدند. معروف است که بیشتر نویسندگان آثار یاد شده با سلاطین سلجوقی سروکار داشته اند و در مورد آنان ستایش نوشته اند. این آثار جزو منابع اصلی مطالعه ما را تشکیل می دهند. در این راستا با در نظر گرفتن تألیف نویسندگان دولت سلجوقی از روش مقایسه ای مثبت یا منفی در مطالعه ما استفاده شده است. علاوه بر این، با استفاده از منابع اصلی و مطالعات جاری، دقت و اهتمام برای اطمینان از سازگاری و جامعیت مطالعه صورت گرفته است.

در مورد فعالیت های سیاسی و نظامی سلاطین سلجوقی امروز نیز مانند تاریخ آثار بسیاری نوشته شده است. در این پژوهش سعی شد بر شخصیت دینی سلطان طغرل بیگ و ویژگی های رهبری و سیاست های علمی و هنری او تمرکز شود. در این زمینه، ترجمه هایی از آثار اختصاص یافته به سلطان و اشعاری در وصف رهبری آن را درج کردیم. در حالی که منابع زیادی در مورد رهبری دینی و سیاسی طغرل بیگ در دسترس بود، ما با کمبود اطلاعات در مورد سیاست علم و هنر سلطان مواجه بودیم. از این رو بر آن شدیم که ویژگی های دینی و سیاسی او را در چارچوب ویژگی های رهبری او بررسی کنیم.

شخصیت دینی طغرل بیگ

طغرل بیگ به عنوان اولین سلجوقی یک مسلمان مخلص و کاملاً به شرایط اسلام پایبند بود. نمازش را به مسجد ادا می کرد، روزه می گرفت، زکات می داد و فریضه حج را انجام داده بود. (۱) مواظب بود نمازش را ترک نکنند. نمازهای نافله و شکر را علاوه با نمازهای فرض ادا می کرد. وی قبل از فتوحات نماز می خواند و سپس به جنگ می رفت. به نیت قربات به پیامبر اسلام با سیده خاتون دختر خلیفه عباسی ازدواج کرد تا وصیت همسر متوفی اش آلتونجان خاتون را برآورده کند. طغرل بیگ برای نشان دادن عدالت و تقوای خود با غارت نیشابور توسط چاغری بیگ در سال ۱۰۳۸ م به قیمت جاننش مخالفت کرد. (۲)

زمانی که طغرل بیگ بر تخت سلطنت سلجوقیان نشست، با عباسیان که ممثل اهل سنت جهان اسلام بودند، ارتباط نزدیک برقرار نمود. از علما و صوفیان که رهبران معنوی مردم به شمار می‌رفتند در برابر فاطمیان اسماعیلی حمایت کرد. در واقع طغرل بیگ و چاغری بیگ حتی قبل از پیروزی در دندانقان به دیدار برخی از متصوفین رفتند و از آنها فیض گرفتند. در این راستا ابتدا طغرل و چاغری بیگ از ابوسعید ابوالخیر، یکی از تأثیرگذارترین صوفیان آن دوره که در منطقه میهنه خراسان ساکن بود، دیدن کردند. دست او را بوسیدند و برای تشکیل دولتشان دعا و حمایت طلب کردند. ابوسعید ابوالخیر نیز به طغرل و چاغری بیگ مژده ی خراسان و عراق را دادند. (۳)

طغرل بیگ که با حمایت مادی و معنوی صوفیان، خراسان را به تصرف خود درآورده بود، سپس راهی همدان، یکی از بزرگترین شهرها شد. تا حکومت خود را به دورترین نقاط ایران برساند. وی از صوفیان و شاعران معروف باباطاهر عریان، بابا جعفر و شیخ حمشاد که از پیشوایان معنوی منطقه به شمار می رفتند دیدار کرد. با بوسیدن دست هر یک از آنان فیض گرفت. بابا طاهر عریان طغرل بیگ را "ای ترک" خطاب کرد و به او توصیه ها نمود. هدایایی نمادین به او تقدیم کرد که نشان دهنده قدرت و سلطه بود. و نشان می داد که اختیارات اداری به او داده شده است. طغرل بیگ با این حمایت اخلاقی و دعای اولیای الهی، نواحی خراسان، ایران و عراق را به طور کامل فتح کرد و بغداد را از سلطه و تهدید آل بویه و فاطمیان نجات داد. (۴)

طغرل بیگ با سخاوت، بامهربانی، بامحبت، بااحترام، باهمت و تلاش خود دل علما، خردمندان و به طور کلی جهان اسلام را به دست آورده بود. او با حمایت و دعای صوفیان در مدت کوتاهی بر منطقه ایران و توران مسلط شد. خطبه های مساجد را به نام خود خواند و سکه ضرب کرد. بسیاری از علما و فرهیختگانی که با علم و حکمت و آرمان خود آینده را روشن می‌کردند در مدارس، خانقاهها، و زاویه‌هایی که به رهبری و سرپرستی طغرل‌بیگ تأسیس شده بود تربیت شدند و حکومت سلجوقیان را با افکار خود هدایت نموده رونق بخشیدند.

طغرل بیگ پس از کسب برتری سیاسی در جهان اسلام، با مدارسی که تأسیس کرده بود و با علمای که مورد حمایت خود قرار داده بود در داخل مبارزه با باطنیان و در خارج جهاد با صلیبیون را اصل قرار داد. از این رو برای تسلط بر عرصه های علمی و فرهنگی و برتری سیاسی و نظامی از اهل علم، حکمت، هنر و ادب محافظت و پاسداری می کرد. علما، مورخان، شاعران و هنرمندانی که نسبت به این رفتار طغرل بیگ بی تفاوت نبودند نیز آثاری برای اوصاف رهبری وی نوشتند. آنها آثار خود را به طغرل بیگ تقدیم کردند و مورد توجه قرار گرفتند. به همین دلیل اشعار، مدحیه ها، مرثیه ها و رساله های بسیاری که محتوی بر ویژگی های رهبری و شخصیت های دینی سلاطین سلجوقی متمرکز بود به نام طغرل بیگ، آلپ ارسلان، ملیکشاه، برکیاروق، محمد تپر و سلطان سنجر تقدیم و اتحاف گردیدند.

به عنوان مثال، ابن حسول، دانشمند معروف آن دوره، رساله خود را با عنوان «کتاب تفضل الاترک علی السائری الاکناد» که در آن شایستگی برتر و فضایل ارزشمند ترکان را بیان می کند، به طغرل بیگ تقدیم کرد. فخرالدین اسد گورگانی، شاعر و نویسنده مشهور آن دوره، اثر خود را با عنوان «ویس و رامین» به طغرل بیگ تقدیم کرد و ویژگی های سلطانی او را بیان کرد. عبدالکریم القشیری، یکی از علما، رساله ای نوشت و برای طغرل بیگ فرستاد تا نادرستی رفتار و پیگیری های عمیدالملک الکندری وزیر طغرل بیگ علیه اشعریان را آشکار کند. او بر اشتباهات دست وزیر تأکید کرد. به همین ترتیب احمد بن حسین البیهقی نیز نامه دیگری به طغرل بیگ نوشت تا از فشارهای وزیر عمیدالملک الکندری جلوگیری کند. (۵)

طغرل بیگ، سلطان عادل و مقتدر دولت بزرگ سلجوقی بوده دارای صفات والای بسیار بود. در منابع از او به عنوان سلطان صلح طلب، رحیم، نجیب، خوش رفتار، صبور، به دور از تکبر، سخاوتمند یاد شده است. وی مخالف خشونت و تندروی، و خون ریختن بود. طغرل بیگ سلطان صادق و متدین بود. به احکام و مقررات دینی و عرفی حساس بود. او به علما و خردمندان محبت می ورزید و از آنها حمایت می کرد. او رفتار منصفانه را رعایت می کرد و با تقسیم مناطق در بین برادران و برادرزاده هایش یک رویکرد مدیریتی مشترک ایجاد کرد. (۶) او با گذاشتن مدیران محلی در مناطقی که تصرف کرده بودند، انصاف در نمایندگی را تضمین کرد. او امور قضایی کشورش را به امیر داد معروف به دادبیگ سپرد و با فتوای علما کشورش را اداره کرد. او همیشه تمام تصمیمات خود را تحت نظارت و کنترل علما می گرفت. (۷)

احترام طغرل بیگ را به علما، حکما و شاعران را می توان از آثاری که به نام او نوشته شده است فهمید. برای درک حیا و شخصیت دینی او، جمله ای که به او نسبت داده شده کافی دانست: «از خدا خجالت می کشم اگر برای خود عمارتی بسازم و در کنار آن مسجدی نسازم». (۸) طغرل بیگ، به صفت یک مسلمان مخلص و صمیمی سعی می کرد تا نمازهای پنجگانه را به جماعت بخواند. او عبارت «الحسبی الله» یعنی خدا مرا بس است را با خط خودش در ابتدای دستوراتش می نوشت. وقتی نزدیک بود بمیرد با خود گفت: «وضع من مثل گوسفند است. وقتی پاهایش را می بندند تا پشمش را بتراشند، فکر می کند گردش بریده می شود و رنج می برد. وقتی آزاد می شود خوشحال می شود. سپس گره خورده تا بریده شود. فکر می کند برای قیچی شدن بسته شده است، آرامش پیدا می کند، اما گردش بریده شده است. او حیا و اعتقاد به آخرت خود را با این جمله بیان می کند که این بیماری که مبتلای آن شدم مانند وضعیت گوسفندی است که گردش را می بندند تا قطع کنند». (۹)

طغرل بیگ که از احترام و تکریم علما دریغ نمی کرد، همواره با خونسردی و دقت به هشدارها و انتقادات تند آنان پاسخ می داد. هنگامی که در سال ۴۲۹ هـ ۱۰۳۸ م وارد نیشابور شد که تحت فرمان مسعود غزنوی بود، به قاضی سعید، قاضی اعظم نیشابور، ایستاده سلام کرد و با قرار دادن کرسی در کنار تختش او را نشانید. قاضی سعید به طغرل بیگ گفت: عمر سلطان ما دراز باشد. این کرسی که شما روی آن نشسته اید، تخت سلطان مسعود است. باهوش باش! از خدا بترس! به حرف مظلومان

گوش کن! آدم اینها را بگویم و حق شما را بدهم. در غیر این صورت «مشغول درس هستم». از سوی دیگر طغرل بیگ گفت: من از آمدن شما بدم نمی آید. من همانطور که شما دستور دهید انجام خواهم داد. بازفتار محترمانه چنین می گوید: «توصیه خود را از من کم نکن». سلطان با احترام ترس و نگرانی قاضی سعید و مردم را از بین می برد و به آنها اجازه می دهد که با آرامش به خانه های خود بازگردند. (۱۰)

طغرل بیگ از حنفیان سختگیر اهل سنت بود. به قول نظام الملک: «در زمان سلطان محمود، سلطان مسعود، طغرل بیگ و سلطان آلپارسلان، هیچ ملحد، مسیحی و رافضی حتی نمی توانست به بیابان برود. یا نمی توانست از جلوی یک ترک پیش برود. در واقع تقریباً همه امیران خراسان حنفی و شافعی مذهب و پاک دین بودند. فرقه های غلاط عراق (باطینی ها) هرگز مجاز نبودند. نتوانستند از ترکان پیشی بگیرند و مسلمانان را عذاب دهند. نظام الملک به حساسیت دینی طغرل بیگ توجه نموده چنین می گوید: «کسانی که به عنوان کارمند دولتی وارد سرای شوند باید اهل سنت حنفی و یا شافعی باشند.» (۱۱)

هدف طغرل بیگ حفظ وحدت جهان اسلام و مسلط ساختن اندیشه اهل سنت بود. در حقیقت، در نامه ای که او برای خلیفه عباسی قائم بامرالله فرستاد نیت خود را چنین اظهار نمود: «کسب عزت با خدمت به محمد (ص)، بازکردن راه ها از دزدان، زیارت کعبه و ادای حج، کاهش شورشیان و مبارزه با فاطمیان». طغرل بیگ هنگامی که در سال ۴۴۷ هـ ۱۰۵۵ م وارد بغداد شد، با سرودهای ترکی مورد استقبال محترمانه خلیفه عباسی قرار گرفت. طغرل بیگ که در جنگ دوم بغداد ۴۵۱ هـ ۱۰۶۰ م آثار فاطمیان را از بغداد محو کرد، عزت و اعتبار خلیفه اسلامی را بازگرداند و او را در رأس خلافت قرار داد و قلوب اسلام را به دست آورد و با عنوان سلطان شرق و غرب ملقب گردید. (۱۲)

از اینکه طغرل بیگ رهبری جهان اسلام را بر عهده گرفت علاوه بر چندپارگی سیاسی، فرقه ای و فکری در جهان اسلام با رویکردهای تصوف دور از یکپارچگی و خارج از اصول اسلامی در عرصه صوفیانه رواج یافته بود. این جنبش های تصوف دگرگون گرا همچنین در فعالیت های سیاسی و فکری فاطمیون در جهت گسترش مذهب اسماعیلی و با هدف نابودی جهان سنی شرکت داشتند. برخی از صوفیان متأثر از اندیشه های باطنی محور به تفسیرهای باطنی از اسلام روی آوردند و مردم را با تعبیری که دستورات ظاهری دین را در نظر نگرفته اشتباه گرفت و بطلان آن را پذیرفت. علاوه بر آنهایی که تحت تأثیر افکار باطنی بودند، برخی از گروه های متأثر از تفکر هندی شروع به احترام گذاشتن شروع به حلول و اندیشه های مشابه کردند. سلطان درک نموده رد این جنبش های فکری که برای اسلام خطرناک بود تنها با حمایت علما و خردمندان مخلص و آگاه در اعتقادات و قدرت سیاسی محقق می شد. (۱۳)

طغرل بیگ که به صفاتی چون پارسایی، وفاداری و اخلاص مشهور بود به صوفیان علاقه نشان داد. وی از خانقاه، مدرسه، رباط، لژهای درویشی و زاویه ها دیدن کرد و از آنها فیض گرفت. معروف است که او در زمان تأسیس حکومت سلجوقی و پس از آن بارها با صوفیان ملاقات کرد. یکی از بزرگان صوفی که طغرل بیگ قبل از پیروزی دندانقان در خراسان به دیدار او رفت ابوسعید ابوالخیر بود و از او دعا خیر خواست. (۱۴)

یکی از صوفیانی که طغرل بیگ پس از پیروزی دندانقان با وی آشنا شد و راوندی برای اولین بار از او یاد کرد، بابا طاهر عریان است که با دانش، خرد و زهد خود در آن دوره اثری از خود بر جای گذاشت. (۱۵) بر اساس آنچه گزارش شده است؛ طغرل بیگ وقتی در سال ۴۴۷ هـ ۱۰۵۵ م به همدان رفت، از سه شیخ معروف بابا طاهر عریان، بابا طاهر ابهری و شیخ حمشاد دیدن کرد و به نصایح آنها گوش داد. (۱۶)

دوره ۲۶ ساله طغرل بیگ زمانی بود که نه تنها صوفیان، بلکه علما نیز از ارزش بالایی برخوردار بودند. (۱۷) در واقع محقق معتزلی علی بن حسن الصندلی (متوفی ۱۰۹۱ م) به همراه سلطان طغرل بیگ به بغداد آمد، سپس به نیشابور بازگشت و در آنجا خطبه ایراد کرد. پاسخ این عالم به سلطان سلجوقی که او را پس از طغرل بیگ به قصر دعوت کرد چنین بود: «بهترین پادشاهان کسی است که به پای علما برود و بدترین علما آن است که به پای پادشاه برود. از این لحاظ نیامده‌ام چون نمی‌خواستم این‌طور باشم. (۱۸) علاوه بر این، این روایت حکایت از آن دارد که سلاطین سلجوقی به ویژه طغرل بیگ کاخ های خود را همیشه به روی علما و خردمندان باز نگه داشته و علما و عارفان زیادی به زیارت آن می پرداختند.

به گفته راوندی، طغرل بیگ وقتی به همدان رفت، صوفیان بابا طاهر، بابا جعفر و شیخ حمشاد را دید که در محوطه بیرون شهر که به حضر معروف بود، منتظر بودند. (۱۹) سلطان کاروان ارتش را متوقف کرد، از کوه پیاده شد و با وزیرش عمیدالملک الکندری نزد صوفیان رفت و دست آنها را بوسید. بابا طاهر عاشق و مجذوب به طغرل بیگ گفت: «ای ترک! با بندگان خدا چگونه رفتار می کنی؟» طغرل بیگ پاسخ داد: «همانطور که شما می گویند.» سپس باباطاهر با خواندن این آیه پاسخ داد: «آنچه را خداوند امر می کند بکن!، با عدل و احسان معامله کن» (نحل ۹۲/۱۶). طغرل بیگ با گریه گفت: «در حال چنین خواهم کرد». پس بابا طاهر دست طغرل بیگ را گرفت و گفت: «قبول کردی؟» طغرل بیگ گفت: «بلی قبول کردم.» سپس باباطاهر دسته شکسته کوزه را که سالها برای وضو گرفتن از آن استفاده کرده بود بر انگشت سلطان گذاشت و طغرل بیگ را نصیحت کرد و گفت: «من دنیا را به دست تو می سپارم تا با عدالت باشی.» راوندی پس از نقل این واقعه در مورد طغرل بیگ: «هیچ سلطانی با ایمان خالص مانند او در دین محمد (ص) ندیدم.» (۲۱) محمد آلتای کویمن در حین صحبت از این واقعه آن را چنین تعبیر می کند: «باباطاهر عریان انگشت خود را به انگشت خود را به طغرل بیگ داد تلقین نمود که با عدالت و وفاداری عمل کند.» (۲۲)

از گفته های راوندی می توان نتیجه گرفت که بابا طاهر دوستش بابا جعفر و شیخ حمشاد، ارتش روحانی طغرل بیگ را تشکیل داده و با روحیه دادن به آنها و گام برداشتن به سوی پیروزی های بزرگ، از او و ارتشش حمایت معنوی کردند. (۲۳) در واقع طغرل بیگ سلطانی است که علم و علما را دیواری می بیند که حافظ دولت و ستونی است که آن را سرپا نگه می دارد و علما را مشعل تمدن و پیشگام امت می داند. احترام و تکریم صوفیان را برای بقای دولت خود ضروری می پندارد. راوندی در اثر خود «راحة الصدور» در سفر طغرل بیگ به همدان از بابا طاهر یاد می کند و حتی مدعی است که او با بوسیدن دست او ادای احترام کرده است. (۲۴)

یکی از عارفانی که طغرل بیگ با او آشنا شد، شیخ حمشاد بود. به روایت راوندی، در سفر طغرل بیگ به همدان، نام شیخ حمشاد، یکی از سه صوفی معروف همدان، در منابع آمده است. (۲۵) اینکه او در زمره صوفیانی بود که طغرل بیگ با بوسیدن دستش از او برکت گرفت، به این معناست که او حداقل به اندازه سایر همسالانش، بابا طاهر و بابا حمشاد، از مرتبه خاص معنوی برخوردار باشد.

صوفیان آن دوره مردم را به عبادت، اخلاص و اتحاد دعوت می کردند. طغرل بیگ به همین دلایل از صوفیان حمایت می کرد. اتحاد و همبستگی به برکت صوفیان که هم عالم بودند و هم حکیم پدید آمد. این امر علاوه بر هماهنگی اجتماعی در جامعه، به صوفیان جایگاه مهمی در جامعه می بخشید. صوفیان مطابق با سیاست دینی دولت از سلجوقیان در برابر هرج و مرج فکری حمایت می کردند. از این حیث، کاملاً طبیعی است که طغرل بیگ با صوفیان زیادی ملاقات کرده و از آثار تسکین دهنده آنها بر جامعه و مردم بهره مند شده است. در سرزمین های سلجوقی دوره طغرل بیگ مناطقی وجود دارد که صوفیان زیادی در آن زندگی می کردند. آنها به کتاب و سنت پایبند بودند و از خط اهل سنت عدول نکردند. بسیاری از علما و حکیمان هستند که در دوره طغرل بیگ و در قرن بعد با علم و حکمت خود دولت سلجوقی را روشن کردند.

ویژگی های رهبری طغرل بیگ:

طغرل بیگ یک رهبر باوقار، زیرک، خیرخواه و سخاوتمند بود. او در واقع به برکت ویژگی های فوق الذکر خود، با جنگیدن خستگی ناپذیر با غزنویان که دولت قدرتمندی بودند، دولتی را از صفر تأسیس کرد. او به لطف درایت برتر خود، مناطق را که به دست آورده بود، بین اعضای خانواده اش تقسیم نمود. او با این حرکت مدبرانه ثبات کشور را تضمین کرد و به سیاست توسعه خود ادامه داد. طغرل بیگ به این ترتیب پایه های دولت تازه تأسیس را مستحکم کرد. او با مهارت های سازمانی و ماهیت علمی خود و با قرار دادن افراد دانشمند و باخرد در کاخ خود، تشکیلات دولتی را شکل داد. نسبت به مهمانانش سخاوتمند و نسبت به مردمش مشفق و نیکوکار بود. به گفته نظام الملک، طغرل بیگ صبح زود سفره خود را با غذاهای مختلف باز می کرد. وی بر

آمادگی به بهترین شکل تاکید می کرد. عصر، سفره باشکوه او دوباره باز می شد. به شکار می رفت و سفره اش را در مزرعه می چید. آنقدر که امیران و ترکان همه از کوچک و بزرگ متحیر می شدند. آداب و رسوم خان های ترکستان چنین بود. آنها آشپزخانه های خود را بزرگ و آماده نگه می داشتند. (۲۶)

ابن حسول به اختصار از ویژگی های رهبری و قدرت طغرل بیگ چنین صحبت می کند: «ابوطالب محمد بن میکائیل (طغرل بیگ) دست راست خلیفه الله و امیرالمومنین است. خداوند به او عزت داد و کمکش کرد. او دولت خود را قوی و وارثان خود را برتر و دشمنان خود را فروتن ساخت. او عدالت خود را به شرق و غرب گسترش داد، او را جلال بخشید، قدرتی را به او عطا کرد که قبلاً هرگز به کسی داده نشده بود و همه را به اطاعت خود واداشت. عدالت و احسان او گسترش یافت و مردم هرگز مانند او را در میان ترکان ندیده اند.» (۲۷)

شاعر گورگانی ویژگی های رهبری طغرل بیگ را چنین می بیان می کند: «این ستایش سلطان ابوطالب طغرل بیگ است. سه چیز بر خردمندان واجب شد. برای شاد بودن باید این سه کار را انجام داد. یکی اطاعت از خداست. دوم تسلیم شدن در برابر احکام پیامبر است. سوم تسلیم شدن به سلطان جهان طغرل بیگ. ابوطالب طغرل بیگ پادشاه شاهان بزرگ و سرور جهان است. او طلا، عزت، احترام و برکت را مانند خورشیدی تابان برای همه تقسیم کرد. پیروزی و وفاداری و حکمت و یقین به قدری به او می آید که نامش محمد است. او یک سلطان مورد حمایت و تایید است. سلطنت او در شرق و غرب به صورت جمشید دیده می شد. تیر او به هند رسید و یونانیان صدای جنگاوری ترک را شنیدند.» (۲۸) گورگانی با این سطور بیان می کند که طغرل بیگ، در عدالت، در سیاست و هم در اداره کشور سلطان سلاطین است.

گورگانی پس از بیان عدالت، سیاست، سخاوت طغرل بیگ به قدرت و عظمت او چنین اشاره می کند: «از ساسانیان داستان ها شنیده شده، از سامانیان داستان ها نقل شده است. اما وقتی خبر این سلطان (طغرل بیگ) به گوش رسید (داستان آنها) خاک شد. چه عجیب است پیروزی و قدرت و سلطنت و دولت او! این حمایت خداست. خبر او از ماوراءالنهر به خراسان رسید و پیروزی او از توران به ایران شنیده شد. او با سازماندهی لشکرکشی، مانند خسرو از جیحون عبور کرد. او از حمایت خداوند برخوردار بود. او سلطانی بود با دلی پاک و از کوه ها و رودخانه ها گذشت. در جاهای خالی خوارزم و خراسان شهرت یافت. او از کوه های قرن به راه افتاد و با دیدن مشکلات از آب های جیحون گذشت. صدای قدرت مانند طوفان از شمشیرهای او می آمد و بسیاری از شاه مسعود و شاه محمود احساس شرمندگی می کردند و قدرت خود را کوچک می شمردند.» (۲۹)

گورگانی طغرل بیگ را می ستاید و در مورد مناطقی که با شمشیر فتح کرده است چنین اطلاعاتی می دهد: «کجا هستند آنهایی که اینقدر از او انتقاد می کنند؟ کجایند آنهایی که می گویند خراسان را به نادانان دادی؟ حالا با اکثریت بزرگان باد آنها را با خود برد. همه تیزی شمشیر او را دیدند. بسیاری از شاهان و ملیکان ایالت خود را به او واگذار کردند. وقتی او را دیدند،

شرمنده شدند و پناه بردند. نزد او آمدند و عذرخواهی کردند. آنها می خواستند از عصبانیت او جلوگیری کنند. چه کسی می تواند در مقابل پادشاه خوارزم در شرق بایستد؟ کسانی که در زمان ما هستند می دانند که جلال او به آسمان بلند شد. هزار سوار ترک او روز و شب لشکرکشی ترتیب دادند. بدین ترتیب رهبری سلطان بزرگ به گوش همگان رسید. کسانی که می خواستند قدرت و سلطنت او را محک بزنند، شکست خوردند و مجبور شدند عذرخواهی کنند. کسانی که خود را بزرگتر از او می پنداشتند کوچک شدند و فرو ریختند. یک بار دیگر نتوانستند از زمین بلند شوند. این سلطان تعالی یافت و دشمنانش هلاک شدند. آنقدر که اگر تاریکی نبود قدر نور معلوم نبود. این سلطان جهان است که صلح را برای جهان و مردم به ارمغان آورد. خوارزم و خراسان را پاک کرد. در طبرستان و گورکان فرود آمد». (۳۰) «او دستورات خود را به هر طرف می فرستاد. اجازه بدهید به طور خلاصه به هر یک از آنها یک به یک اشاره کنم. یکی از امیران به مکران و گرگان و دیگری به موصل و خوزستان رفت. دیگری به شیراز و کرمان رفت. بعضی دیگری به شستر و اهواز رفت. یکی از آنها در اران و ارمنستان و دیگری در سرزمین یونان به شهرت رسید. هر یک از آنها پیروز شدند و کسانی که قصد بد داشتند روزهای بدی را دیدند.» (۳۲)

گورگانی سفیران که از دولت های دور و نزدیک پیش سلطان سر تعظیم آوردند چنین اشارت می کند: «فرستادگانی از ارسلان خان برای او نامه و هدایایی آوردند. این سلطان از پادشاهان تاتار خراج می پذیرفت. حاکمان جهان به او وابسته شدند. باهوش ها با او بودند. ادای احترام از قیصر، بیزانس و یونانیان به او رسید. سلطان اسیران را آزاد کرد. مساجد، مدارس، مناره ها و منبرهایی بنا کرد. روی این مناره ها نام سلطان نوشته شد و دین اسلام رواج یافت. همچنین، فرستادگان دمشق تعظیم کردند و هدایایی مانند جواهرات قیمت بها و یاقوت آوردند. پس از آن سلطان خراج دمشق را پذیرفت. سپس پارچه های مختلف و اقلام ارزشمند را قبول نمود. هدایا مثل کوه صف کشیده شد. آسمان با طلا، الماس، یاقوت و جواهرات و مروارید روشن شد. سپس نشانه های سلطانی از خلیفه به سلطان رسید. سلطان نیز با پوشیدن این خلعت جشن گرفت. از چین تا مصر، از مصر تا کشورهای دیگر. سلطه او بر دجله و جیحون گسترش یافت و موفقیت او افزایش یافت. چون خورشید شروع به درخشیدن کرد و به استان های خراسان و اصفهان و گورکان مژده فتح شد. طبل فتوحات به هفت اقلیم اعلام شد.» (۳۳)

شاعر حساسیت دینی طغرل بیگ را چنین خلاصه می کند: «جهان به درستی از او با شادی استقبال کرد. او متوجه شد که هدفش ترساندن مردم از خدا بود نه از مردم. شهرت زیبای او در سراسر جهان گسترش یافت. خان ها و قیصرها سال ها از او اطاعت کردند و با شنیدن نام او سر تعظیم فرود آوردند. همه سلاطین از مصر تا موصل و چین شروع به ترس از او کردند. کدام سلطان چنین استعدادی داشت؟ او نه از اضطراب آزاده می شود و نه از مرگ می ترسد.» (۳۴). «اگر جانش باقی بماند، اعمالش جاودانه می شود. هزار آفرین بر او بگذار مدار سرنوشت به فرمان او باشد. باشد که ستاره ها به موفقیت شما کمک کنند. نام نیکش به وقتش یاد شود. سلطنت و نامش جاویدان باد. تنت آرام و دلت شاد. بگذارید شادی خود را با هر سلیقه ای وفق دهد.

خداوند در هر کاری به شما کمک کند. (۳۵) طغرل بیگ سلطانی مهربان و دلسوز بود. سعدی شیرازی دلسوزی سلطان را نسبت به محافظ هندی الاصل خود اینگونه توصیف می کند: «شنیدم که طغرل یک شب در پاییز به ملاقات محافظ هندی الاصل خود رفت و بر اثر بارش برف، باران و سیل خود را لرزان دید. احساس شفقت او نسبت به او شدید می شود و به پشت بام نگاه می کند و از او می خواهد که شکیباً باشد، لباس برایش می فرستد بپوشد و به زندگی دلسوزانه طغرل بیگ اشاره می کند. طغرل بیگ، شخصیتی ممتاز که با خصایص رهبری برتر و مسلمانی مخلص، الگوی جامعه بود. طغرل بیگ که جد حکمت آناتولی به شمار می رود، علاقه شدیدی به تصوف داشت که موجب فروتنی و آرامش می شود.

نتیجه گیری :

سلاطین سلجوقی به عنوان سلاطین متواضع، متقی و زیرک معروف و مشهور بودند. در واقع آنها این خصوصیات را در جریان تأسیس دولت و پیروزی دندانقان به وضاحت نشان دادند. در زمان سلطان مسعود که پس از محمود غزنوی به سلطنت رسید، قدرت دولت غزنوی تضعیف شده جنبش های فتح به دلیل مبارزه برای تاج و تخت متوقف گردیده و جهان اسلام عملاً بدون حامی مانده بود. به ویژه، خلافت عباسی که نماینده جهان اسلام اهل سنت والجماعت بود، تحت سلطه آل بویه قرار گرفته بود. در چنین دوره ای برادران طغرل بیگ و چاغری بیگ دولت قدرتمند سلجوقیان را با مرکزیت خراسان تأسیس کردند. سپس در خراسان و جهان اسلام وحدت سیاسی را برقرار نمودند. سلاطین سلجوقی برای شناخت کامل و رواج دین حقانیت با باطنیان جنگیدند. طغرل بیگ که در سال ۱۰۴۰ م به ریاست دولت رسید، سعی کرد با تقسیم اراضی که تصرف کرده بود در میان سلسله ها به شیوه ای محترمانه و محتاطانه یک کشور مستقل و مقتدر ایجاد کند. طغرل بیگ با تیزبینی برتر و سیاست دینی خود، عباسیان را از خطر باطنی نجات داد و لقب پرچمدار اسلام را از آن خود نمود. طغرل بیگ، یک سلطان مؤمن، وفادار به نظر می رسد که با ویژگی های دینی، سیاسی و نظامی خود برجسته بوده با این اوصاف خود از علما، حکما، شعرا و مدیران مدبر حمایت کرد. او با تقویت دولت خود از این طریق، هم عرصه نظامی و هم عرصه علمی را تقویت کرد. او با توسعه سیاست اهل سنت در داخل، جنبش های فتوح خود را در خارج از کشور گسترش داد و از خلافت عباسی حمایت کرد. به خاطر این فعالیت ها مورد ستایش مورخان و شاعران قرار گرفت.

منابع

۱. حمد الله مستوفی. تاریخ گزیده، عبدالحسین نوایی، موسسه انتشارات امیر کبیر، تهران، ۲۰۱۵.
۲. آیدین استا. سلجوقلو سلطان لری، بیدی تیپه یابین لری، استانبول، ۲۰۲۰.
۳. محمد آلتای کویمن. طغرل بیگ و زمانی، تورک تاریخ قوریمی یابین لری، انقره، ۱۹۷۶.

۴. صالح پرگاری و سید مرتضی حسینی. تصوف و پیامدهای اجتماعی آن در دوره سلجوقیان، تاریخ در آینه پژوهش سال هفتم پاییز ۱۳۸۹ شماره ۳ (پیاپی ۲۷).
۵. محمد بن علی بن سلیمان راوندی. راحة الصدور و آية السرور، محمد اقبال و مجتبی مینوی، موسسه انتشارات امیر کبیر، تهران، ۱۹۵۴.
۶. راوندی، ص ۱۰۰.
۷. أبو العلاء محمد بن علی بن حنبل الکاتب الهمدانی. تفضیل الأتراک علی سائر الأجناد، عباس الازاوی، بللتن، انقره، ۱۹۴۰.
۸. محمد بن علی شبانکاره‌ای. مجمع الأنساب، محدث، موسسه انتشارات امیر کبیر، تهران، ۱۹۹۷.
۹. فاروق سومر. طغرل بیگ، دیانت وقفی یابین لری، ج، ۴۱، ۲۰۱۲، ص، ۳۴۴-۳۴۶.
۱۰. عثمان توران، سلجوقلور تاریخی و تورک اسلام مدنیتی، بوغازیچی یابین لری، استانبول، ۱۹۹۹.
۱۱. کویمین، ص، ۱۴۰.
۱۲. ابوالفضل محمد بن حسین بیهقی. تاریخ بیهقی، سعید نفیسی، انتشارات کتابخانه سنایی، تهران، ۲۰۱۵.
۱۳. خواجه نظام‌الملک طوسی. سیاستنامه، سیرالملوک، بنگاه نشر کتاب و ترجمه، تهران، ۱۹۶۸.
۱۴. توران، ص، ۱۰۰.
۱۵. احمد اوجاق. سلجوقلورلرین دینی سیاستی، تاریخ و طبیعت وقفی، استانبول، ۲۰۰۲.
۱۶. پرگاری و حسینی، ۳۱.
۱۷. راوندی، ۹۹.
۱۸. راوندی، ۹۹؛ اوجاق، ۳۷۵.
۱۹. ظهیرالدین نیشابوری. سلجوقنامه، کلاله خاور، تهران، ۱۹۳۲.
۲۰. (راوندی، ۱۹۸۴: ۱۰۰).
۲۱. ملامحمد سلطانعلی شاه گنابادی. کتاب توضیح شرح فارسی بر کلمات قصار شیخ اجل باباطاهر عریان، انتشارات صالح حسینی امیر سلیمانی، تهران، ۱۹۵۵.
۲۲. راوندی، ۱۰۰.
۲۳. راوندی، ۱۰۰.
۲۴. کویمین، ص، ۲۱.

۲۵. مجتبی دماوندی. بابا جعفر ابهری، عارف گمنام منطقه جبال و آداب الفقراء وی، ادبیات عرفانی دوره اول بهار و تابستان ۱۳۸۹ شماره ۲، ص، ۱۰۶-۱۲۳.
۲۶. راوندی، ص، ۱۰۱.
۲۷. نظام الملک، ۱۵۰.
۲۸. ابن حسول، ۲.
۲۹. فخرالدین اسعد گورگانی. ویس و رامین، الکساندر گواخاریا ماگالی تودوا، انتشارات بنیاد فرهنگ ایران، تهران، ۱۹۷۰.
۳۰. گورگانی، ۱.
۳۱. گورگانی، ۱۲.
۳۲. گورگانی، ۱۳.
۳۳. گورگانی، ۱۳.
۳۴. گورگانی، ۱۴.
۳۵. گورگانی، ۱۵.